

NÂBÎ'DEN ERMENİ AŞUĞ HAKKÎ MOSİS'E MİZAHÎ MEKTUP

Humorous Letter from Nabi to Armenian Minstrel Hakki Mosis

Dr. Abdülkadir DAĞLAR*

ÖZ

Erzurumlu Ermeni hakkâk, kuyumcu, biblo ve mühür ustası Mosis aynı zamanda Hakkî mahlâsıyla Türkçe şiir söyleyen bir 18. yüzyıl saz şairi, aşuğudur. Meşhur divân şairi Nâbî'nin sohbet meclisine, muhtemelen bir ortak dost vasıtasıyla, Mosis'ten bir mektup gelmiştir. Nâbî de, hem kendi hem de meclistekiler adına, o dönemde edebiyat dünyasına henüz girmiş, genç bir şair olan Mosis'in mektubuna cevaben bir mektup kaleme almıştır. Nâbî'nin, şakalaşma görüntüsü altında Mosis'le inceden alay eden, haddini bilmesi için onu küçük düşüren, mizahî bir dil ve üslûpla kaleme aldığı mektupta Mosis'in meslekî, etnik ve dinî dünyasından pek çok kelime, terim ve özel isim yer almakta, ayrıca hristiyan örf ve âdetlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Üstad bir divân şairinin âşık tarzı Türk şiiri geleneğine mensup, hristiyan Ermeni aşuğu ile kurmuş olduğu dostluğu belgeleyen bu mektupta, hristiyan Ermeni şairlere bakışı etrafında Nâbî'nin poetikasıyla ilgili bazı küçük ipuçlarını yakalamak mümkündür. Makale çerçevesinde bu mektubun muhtevası, dil ve üslûp özellikleri tahlil edildikten sonra on nüshasının mukayesesi ile oluşturulmuş metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Nâbî, Hakkî, Mosis, Mizah, Mektup, Divân Şiiri, Âşık Tarzı Şiir

ABSTRACT

Mosis who is an Armenian engraver, jeweller, knick-knack and stamp smith from Erzurum is also an 18th century minstrel and ashik (bard) that recites poems in Turkish with the pen name Hakki. A letter arrives from Mosis to one of the meetings of famous Diwan poet Nabi with his friends probably by means of a common friend. And Nabi writes a letter on behalf of him and people in these meeting in response to the letter of Mosis who is a young poet that newly joined the literary world. In the letter that Nabi wrote in a humorous language and style in a way that mocks Mosis implicitly and humiliates him in order to teach him his place as if he was just joking, there are many words, terms and proper names from the occupational, ethnical and religious world of Mosis and Christian customs and traditions are often encountered. In this letter that provides evidence about the friendship established between a master diwan poet and Christian Armenian ashik who is a member of ashik-style Turkish poetry tradition, it is possible to find some minor clues related to the poetics of Nabi within the framework of his approach to Christian Armenian poets. The content, language and style features of this letter have been analyzed and the text created as a result of the comparison of its ten copies has been provided within this article.

Key Words

Nabi, Hakki, Mosis, Humour, Letter, Diwan Poetry, Ashik-Style Poem

a. Amaç

Türklerin Anadolu macerası başladıktan sonra yaklaşık on asırdır bu coğrafyada bir arada yaşayan müslüman Türk ve hristiyan Ermeni halkları, diğer etnik ve dinî unsurlarla birlikte, bu coğrafyanın ortak kültürünü oluşturmuşlardır. Âşık edebiyatı

dâiresinde yüzlerce Ermeni aşuğ kendi dillerinin yanında, ortak yaşamın bir getirisi olarak hâkim unsur Türklerin dilinde de gerek kendi isimleriyle gerekse geleneğe uygun olarak edindikleri Türkçe mahlâslarla bu sözlü edebî kültüre önemli katkılar sağlamışlardır (Türkmen 1992).

* Erciyes Üniversitesi. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi, adaglar@erciyes.edu.tr

Yazılı bir geleneğe dayanan dîvân edebiyatı ile yaşam alanı daha çok sözlü kültür olan âşık edebiyatı iki önemli edebî mecra olarak Türk şiirini Osmanlı döneminde yüzlerce yıl temsil etmişlerdir. Bu edebî geleneklere mensup sanatkarların zaman zaman aynı edebî muhitleri paylaştıkları, üslûp ve tarz yönlerinden etkileşimde buldukları da ortaya çıkan bilgiler arasındadır. Bu makale çerçevesinde bir Ermeni aşuğ olup Hakkî mahlâsı ile şiir söyleyen Erzurumlu hakkâk ve mühür ustası Mosis'e çağdaşı dîvân şairi Nâbî'nin (1642-1712) yazmış olduğu hezlâmîz, mizahî mektup üzerinde durulacaktır ki hem iki ayrı dinî-etnik kültür hem de iki farklı edebî geleneğe ait şahıslar arasındaki samimi diyalogu belgelemesi özelliğiyle önem arz etmektedir. Mektup, Nâbî'nin Türk âşık edebiyatında Hakkî'den başka Mecnûnî ve Vartan (Köprülü 2004: 389-399) gibi bazı kudretli Ermeni aşuğlar hakkındaki –az da olsa– fikir ve değerlendirmelerini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

b. Giriş

Nâbî ağır ve ciddi bir tarz olan “hikmet” ile ilk bakışta hafif ve ciddiyetsiz bir üslûp olarak görülen “mizah”ı şahsında ve eserlerinde bir araya getirebilmiş nadir kişilerdendir. Dîvân şiirinde hikemî ekolün en mühim mümessili olarak kabul edilen Nâbî'ye ait hem nazım hem de nesir vadisinde mizah dâiresine giren çokça metin bulunmaktadır ki Nâbî'nin aynı zamanda nitelikli bir mizah ustası olduğunun işareti sayılmaktadır (Kortantamer 2007: 38, Kaplan 2008). Yazma eserlerin yer aldığı kütüphanelerde 100'ün üzerinde nüshası bulunan (Gültekin 2007: 102-106) –ve maalesef tamamı üzerinde bir ilmî çalışma yayımlanmayan–

Münşeât'ında Nâbî'nin samimi olduğu bazı muhataplarına göndermiş olduğu mizahî mektupları da yer almaktadır. Bazıları yayımlanan (Ün 2008, Dağlar 2011, Haksever 2011) bu mektuplar arasında Mosis'e yazılmış olan mektup da yer almaktadır.

Agâh Sırrı Levend, Millet Kütüphanesi Ali Emîrî 663 numarada kayıtlı mecmûadaki nüshasına göre “*Arz-ı Rum'da mühr-ken Musus'a*” yazıldığını belirttiği (1989: 41-42) mektup Nâbî Münşeâtı'nın incelenmiş olan ve metnin tesbitinde esas alınan on nüshasında şu yedi farklı başlıkla yer almaktadır:

“Erzenü'r-Rûmda sâkin Hakkâk Mosis-i Ermenî şâ'ir tarafından gelen mektûba cevâbdur”, “Arz-ı Rûmî Mosis nâm Naşrânî'nün müteşâ'irâne vâdî-yi inşâda Nâbî Efendiye irsâl eylediği mektûbunuñ cevâbidur”, “Arz-ı Rûm Mosis nâm Naşrânîyedir”, “Erzenü'r-Rûmda Hakkâk Mosis-i Ermenî şâ'ir tarafından gelen mektûbuñ cevâbidur hezl-güne”, “Arz-ı Rûmî Mosis nâm Naşrânî'nün müteşâ'irâne Nâbiye irsâl eylediği mektûbuñ cevâbidur”, “Arz-ı Rûmî Mosis nâm Naşrânî'nün müteşâ'irâne vâdî-yi inşâda Nâbî Efendiye irsâl eylediği mektûbuñ cevâbı tahrîrdür”, “Erzenü'r-Rûmda sâkin Hakkâk Mosis-i Ermenî şâ'ir tarafından gelen mektûbuñ cevâbidur ki beyân olunur”.

Münşeât'ın diğer bazı nüshalarında da benzeri ifadelerle yer alan bu başlıklara göre:

Hakkâklık ile iştigâl eden Mosis Erzurumlu ya da Erzurum'da oturan bir Ermeni nasrânî/hristiyandır. Nâbî'ye gûyâ şairâne ve münşiyâne bir mektup göndermiştir. Nâbî de bu mektuba hezlâmîz, mizahî bir cevabî mektup yazmıştır.

Mektubun “*Naḳḳāş-ı şanem-ḥāne-yi heves-ārāyī ḥakkāk-i nigîn-fersā-yı suḥan-pîrāyī şuretger-i şalīb-kede-yi fużülî zünnâr-perest-i meftûl-i nâḳabûlî ser-âmed-i zergerân-ı şan’at-güzâr engüşt-nümâ-yı mühr-kenân-ı turfe-nigâr dostumuz Mosis...*” şeklindeki elkab bölümünde yer alan “sanem, zergerân” kelimelerinden ve asıl bölümünde yer alan “*böyle bir tersâ-zâde-yi tâze-sâlde*” ifadesinden, henüz genç yaştaki Mosis’in hakkâklık yanında bibloculuk ve kuyumculukta da mahir bir sanatkâr ve zanaatkâr olduğu sonucunu çıkarmak da mümkündür.

Hakkî’nin adı Nâbî’nin mektubuna dâir bilgi veren kaynaklarda farklı şekillerde okuma veya telaffuz tercihleriyle yer almaktadır. Fuad Köprülü (1999: 262) ve Kaplan’da (2008: 288) “*Moses*”, Levend’de (1989: 41-42) “*Musus*”, Haksever’de (2011: 35) de “*Musa*” olarak geçmektedir. Nâbî Münşeât’ının Süleymaniye Kütüphanesi Serez 2791 ile Mehmed Zeki Pakalın 43’te bulunan nüshalarında mektubun içinde –“...dostumuz Mosis...” ifadesinde– isim “*موسيس*” şeklinde yazıldığından bu makalede “Mosis” telaffuzu tercih edilmiş, mektupta mahlâsı Hakkî geçmediği için de inceleme kısmının genelinde Mosis kullanılmıştır.

1922 yılında mektuba ilk kez dikkat çeken Köprülü, Nâbî’nin bu mektubu sâyesinde hakkâklıkla uğraşan “Hakkî (حكى)” mahlâslı Ermeni âşık Erzurumlu Mosis’in varlığından haberdâr olduğunu ifade etmiştir. Köprülü, yazının ilgili yerindeki bir dipnotunda mektuptan alıntılıdığı “*Erbâb-ı çöğürden Âşık Vartan ile Mecnun halâvetine vâsıl olmak ihtimâlî yoktur*” cümlesini de dayanak kabul ederek Mecnun ile Vartan’ın Nâbî’den daha önceki

dönemde meşhur olmuş Ermeni âşıkları olduğunu vurgulamıştır. (1999: 262)

Köprülü, bu mektupla ilgili dipnotunda (1999: 262) Mosis’in, kendi devrinde divân şairleriyle mektuplaşım şakalaşacak derecede edebî seviyeye sahip bir âşık olduğu yolundaki izlenimini paylaşmıştır. Bu dipnotundaki şu ifadeler de mektubun mahiyeti ile ilgili muhtemel bazı ipuçları vermektedir:

“*Husûsî kütüphanemdeki bir mecmuada gördüğüm kayde göre, Moses, Halep Muhassılı Abdülbâkî Paşa mühürdarı Refî’â Efendi’ye gönderdiği bir mektupta Nâbî’ye nükte-âmez selâm yazmış; Nâbî buna karşılık cevabı Refî’â ağzından yazarak ona mukâbele etmiştir.*”

Bu nota göre Mosis’ten gelen mektubun muhatabı Nâbî değil, muhtemelen Nâbî’nin 1687-1710 arasındaki Halep döneminde bir zaman muhitinde/meclisinde bulunduğu Halep Muhassılı Abdülbâkî Paşa’nın mühürdarı Refî’â’dır. Ağâh Sırrı Levend’in gördüğü mektup nüshasındaki başlıkta mühür ustası (kazıcısı) olarak görünmesi Mosis ile mühürdar Refî’â arasında var sayılan diyalog ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Köprülü’nün aktardığı bilgiler doğru kabul edilecek olursa, Mosis’ten gelen mektuba cevabı Refî’â’nın yerine Nâbî vermiş, mizah kabiliyetini kullanarak duygu ve düşüncelere usta bir dille tercüman olmuştur.

Ermeni hakkâk, mühür ustası ve aşuğ Hakkî Mosis’e atıfta bulunan sınırlı sayıda kaynaktan onun hayatı, şiiri ve şairliğine dâir ciddi bilgilere rastlanmamaktadır; bu konuda en önemli belgenin ise Nâbî’nin bu mektubu olduğu anlaşılmaktadır. Köprülü’nün rivayetine göre, Nâbî’nin Mosis ile tanışıklığı da

büyük bir ihtimalle mühürdâr Refî'â aracılığı ile dir.

Mehmet Bayrak'a göre halk şiirinde "Hakkî" ile "Hâkî" mahlâslı Bektaşî meşrepli âşık/şairler bulunmakta, bunlar çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır (2005: 315). Bayrak'ın Hakkî mahlâslı yedi şairin memleketlerini sıralarken biri ile ilgili "Aydoslu (Bursa'da tekke şairi)" olduğunu söylemesi, onun "Hakkî (حقى)" ile "Hakkî (حكى)"yi karıştırdığını göstermektedir, zira bahsettiği Aydoslu ve Bursa'da tekke şairi olan kişi meşhur Bursevî İsmâ'il Hakkî olmalıdır.

c. Mektubun Muhteva Akışı

Nâbî'nin mektubunu "muktezâ-yı hâl" ve "bağlam"a göre değerlendirebilmek için Mosis'ten gelen mektup ile dil ve üslûbu hakkında maalesef hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Mosis'in muhatabı Refî'â ya da Nâbî olsa da burada önemli olan Nâbî'nin mektubunun üslûp ve muhtevasıdır.

Mektup Mosis'in sanatkâr ve zanaatkâr yönünü öven elkab tabirleri ile başlamakta, onun kolayca müslüman ve mümin olması için dua edilmektedir. Ardından, onun mektubunu yazış üslûbundaki ustalık dile getirilmektedir. Mektup, sonraki bölümleri ile beraber değerlendirildiğinde bu kısımlarda bir istidrak (te'kidü'z-zemm bimâ yüşbihü'l-medh) sanatından söz etmek mümkündür. Bu giriş kısmının devamında zaten herkesin, Mosis'in sıhhat ve afiyet haberlerini getiren mektubunu beklediği ince alay yoluyla ifade edilmektedir.

Mosis'in mektubunun Nâbî'nin de hazır bulunduğu meclise ulaşması ile birlikte, mecliste müheyya olanların, bilhassa da Nâbî'nin dikkatleri mektubun kesesinden başlayarak mührü, kokusu,

satır düzeni, hattı, mürekkebi, lafızları, mânâsı, üslûbu, edebî yönü üzerine toplanmıştır. Gûyâ mektubun muhatabı (Refî'â ya da Nâbî) bunlarla ilgili meclistekilerin ve özellikle de üstadın –ki bu üstad Nâbî'nin kendisidir– izlenim ve fikirlerini sormuş, bu sorular ve karşılığında aldığı cevapları bir araya getirerek mektubun asıl bölümünü oluşturmuştur; dolayısıyla mektuba "dedim-dedi"li mürâcaa üslûbu hâkimdir. Bu durumda mektubu ya gûyâ Refî'â'nın dilinden Nâbî'nin kaleminin ya da tamamen Nâbî'nin mizahî muhayyilesi ile kaleminin ürünü kabul etmek gerekir.

Mektubun zarfı olan, gökyüzü rengindeki atlas kesenin sanki Hz. İsa'nın iğnesi ile Hz. Meryem'in ipliği kullanılarak dikildiği (...*kîse-yi atlas-ı felek-fâmı gûyâ rişte-yi Meryem ve süzen-i İsa ile dühte...*) izlenimi aktarılmıştır. Nitekim Hz. Meryem'in yünden, çok ince iplik (rişte) eğirdiği, Hz. İsa'nın göğe yükselirken bir iğneyi (süzen) yanına almış olmasından –ki cüz'î de olsa masivaya bir nevi tamahkârlık sayılmış– dolayı Güneş feleğinden, yani gökyüzünün dördüncü katından daha yükseklere çıkamadığı rivayetleri divân şiiri telmih geleneğinde yerini almıştır. Bu cümlede "kîse, felek, süzen, 'İsa" kelimeleriyle de ayrıca tenâsüp yapılmıştır.

Mektup kesesinin üzerindeki mührün mumunun da –ölülere hayat vermesi mucizesine telmihle– sanki Hz. İsa'nın nefesinin sıcaklığıyla yakılıp eritildiği (...*mûm-ı mühri nefes-i germ-i Mesîhâ ile efrûhte...*) izlenimi verdiği söylenmiştir.

Aslında, mektup kesesi ve mührü ile ilgili bu ifadeleriyle Nâbî, mektubun Mosis'ten değil de sanki Hz. İsa'dan gelmiş izlenimi vererek kutsiyet merkezli

bir târizde bulunmuş, mektupla inceden alay etmiştir.

Ardından mektubun meclistikelerin burunlarına kilisenin tütsü kokusunu bulaştırdığı (...*râyihası meşâmm-ı huzzârı hem-ḥâl-i kelîsâ-yı kündür-âlûd itdükden şoñra...*) söylenerek âdetâ şikâyette bulunulmuştur.

Belki de mektubun kokusundan bunalmış olan meclistikelere sanki kıvrımlı merdivenin basamaklarında saf düzeni almış, tozlu kervanı andıran satırların (...*derecât-ı nerdbân-ı şikenberşiken üzre şaff-beste-yi tertîb olan kârvân-ı ğubâr-endûd şuṭûrından...*) durumu sorulmuş, onlardan doyurucu bir cevap alınamayınca bu edeb ve irfan meclisinin her şeye vâkıf üstadına (...*ḥvâce-yi bendergâh-ı şîrfân ve 'allâme-yi kütüb-ḥâne-yi dâniş ü bürhân ya'nî ḥired-i ḥurde-dân cenâbına...*) arz edilmiş, o da İncil'in lafzında şiirsel mânâ aramanın yanlış olacağı, Sâib ve Urff'nin şiirlerindeki mazmun nakışlarının dokunmuş olduğu böyle değişik bir edebî kumaşın piskopos kilisesi ve Batlamyus manastırının tezgâhlarından çıkamayacağını (...*lafz-ı İncil kucâ ma'nî-yi eş'âr kucâ hiç bu âna dek bî'a-yı piskoposî ve şavma'a-yı Batlamyusî kârgâhlarında eş'âr-ı Şâ'ib ü 'Urff nûkûşını mutaẓammın bu ğüne bir metâ'-ı ğarîbü'n-nesic zuhûri kaṭ'â endâze-zede-yi sâmi'a-yı taḥmîn ü kıyâs olduğı yoğdur...*) dile getirmiştir. Mosis'in mektubundaki ğüyâ yoğun mânâlar yüklü lafızları Sebki Hindî'nin iki önemli şairi Sâ'ib ve Urff'nin şiirlerine benzeten Nâbî bu cümlelerinde de istidrak yoluyla alay etmektedir. Bununla birlikte Nâbî, her ne kadar hristiyan bir Ermeni de olsa, Mosis'in dil ve üslûbuna İslâm imbiğinde damıtılmış edebî Türkçe'nin hâkim olduğu gerçeğini de bu cümlelerin zımına yerleştirmiştir.

Gümüş varak gibi mektubun beyaz sayfası üzerinde bir hakkâkin karartmalı ince kalem işlerini andıran iç içe geçmiş hat düzeni hakkındaki düşünceleri sorulduğunda (...*Şahîfe-yi sîm-ğüne-yi varağ üzre sevâd-ı kalem-kârî menzilesinde rûsûm-ı ḥaṭṭ-ı ğirih-ğîr-i ḥakkâkânesine ne buyurursız...*) meclisin üstadı, bunun bayram gününde manastır avlusunda toplanmış hristiyanların saflarına benzediğini (...*nehâr-ı 'id-i şalîbde sâḥa-yı deyrde müctemi' olmuş şufûf-ı Naşârâdan farkı yoğdur...*) söylemiştir. Harflerin yazılış ve dizilişindeki geometrik düzenin inkâr edilemeyeceği (...*Hele hendese-yi cevâhir-i ḥurûfi inkâr olunmaz...*) söylendiğinde ise, üstad bu durumda Hâkânî-yi Şîrvânî'nin "Felek, hristiyanın hattından daha eğri gidişlidir." anlamındaki mısraını söylemenin yanlış olacağını, her satırda harfler sarmaş dolaş olmuş, karışmış durumdayken paralellik ve uyumdan söz edebilmenin zor olduğunu (...*Hâkânî-yi Şîrvânî'nün felek kec-revterest ezḥaṭṭ-ı tersâ mışra'ın niçe eydelüm her şaṭrı silsile-yi a'nâk-ı enzâr iken işbât-ı tenâsüb ü hemvârî kaṭı müşkildür...*) belirtmiştir. Nâbî'nin, şiirleri daha 13. yüzyılda Ermenice'ye çevrilen (Türkmen 1992: 8) 12. yüzyılın Farsça yazar meşhur Türk şairi Hâkânî-yi Şîrvânî'den örnek mısra vermesi de muhatabı açısından mânîdardır.

Mektuptaki sözde münşiyâne kelimeler ve belîğâne tabirler hakkındaki izlenimleri istidrak yoluyla sorulduğunda (...*kelimât-ı münşiyâne ve ta'bîrât-ı belîğânesine söz nedür...*) kara yüzlü her kelimeyi riyazet tekkelerini andıran satırlarda bornozlarını giymiş, başları dizlerinde, kendilerince sanki kalp gözlerini mânâ âlemine açmış münzevî brahman rahiplerine (...*her kelime-yi siyeh-rûyı bir berehmen-i bornûs-pûr*

gibi zevâyâ-yı riyâzat-kede-yi sufûrda serbezânü-yi inzivâ kendi zu'mınca gûyâ 'âlem-i ma'nâ cānibine çeşm-güşâ-yi süveydâ olmuşlardır...) benzeten üstad, yine teşbih yoluyla kelimelerde şekille mânânın ilişki içinde olduklarını ifade etmiştir.

Mektubun çekilip uzatılmış satırlarının düzenine dâir düşüncesi istenince (...*nizâm-ı sufûr-ı memdûdesine ne diyelim...*) onları Nastûrâ'nın manastırındaki organunun/orgun süregiden, yüksek sesine benzetmiştir (...*erğânün-ı mehîbü'ş-şadâ-yı Deyr-i Nasfûrâ kendisidür...*). Hz. Hatice'nin ticaret kervanlarını idare ettiği gençlik döneminde Hz. Muhammed'in Şam'a giden kervanı Busra beldesindeki manastırın önünde konaklamış, manastırın o dönemdeki rahip Nastûrâ da zeytin ağacının altına inip konaklayan Hz. Muhammed'in son peygamber olacağını bildirmiştir. Nâbî'nin, Deyr-i Nastûrâ'nın organunu hakkında bir bilgiye sahip olup olmadığı kesin değildir; ancak, teşbih amaçlı bu ifadede belirsiz ve başka bir manastırın adını vermektense Hz. Muhammed'in peygamber olacağını tahmin ve tespit eden bir rahibin manastırını zikretmek istemiş olabilir.

Mektubun üzerindeki yazıların siyah mürekkebinin çok berrak olup olmadığı (...*Midâd-ı zulmet-nihâdi haylice berrâk degül midür...*) sorusunu bu mürekkebin Hz. İsa'nın eşeğinin fişkısı, Sâmirî'nin buzağısının sidiği ve Ermeni çamurunun birleşmesiyle oluştuğunun aslâ şüphe götürmeyeceğini (...*sergîn-i har-ı İsa ve şâşe-yi gûsâle-yi Sâmirî ve gil-i Ermenîden mürekkeb oldığı cāy-ı noğa-yı iştibâh degüldür...*) söyleyerek cevaplamış, mürekkebin berrak bir siyahlıkta değil de

kahverengiye çalan, bulanık bir renkte olduğunu anlatmak istemiştir. Hz. İsa'nın eşeği, İsrailoğulları'ndan Sâmirî'nin altın buzağısı, eczacılıkta kullanılan Ermeni kilinin bir araya getirilmesi metnin mizahî dünyasını zenginleştirmiştir.

Nâbî, mektubun şekliyle ilgili unsurları mizahî olarak değerlendirdikten sonra Mosis'in edebî kişiliği üzerinde durmuştur. Bir hristiyan çocuğunun genç yaşında şiir ve inşâ vadisinde gayret göstermesinin övgüye lâyık olup olmadığı (...*böyle bir tersâ-zâde-yi tâze-sâlde vâdî-yi şî'r ü inşâya bu gûne tekâpûsı sezâ-yı taşsîn ü âferîn degül midür...*) sorusu, şiir meyvesi az olgun, inşâdan nasibi de tam olmamakla birlikte "Külhan gülü, orta malı." atasözünün mânâsı halk arasında unutulmasın diye ortaya çıkmış değişik bir insan (...*şükûfe-yi gülhan hadrâ-yı dimen darb-ı meşelinüñ ma'nâsı beyne'n-nâs mensî olmamak için gûyâ zuhûr itmîş bir nûşha-yı gâribedür egerçi mîve-yi eş'ârî nev'â nîm-hâm ve nevâle-yi inşâsı bir miqdâr nâpuhte vü nâtemâmdür...*) şeklinde hüsn-i tâlil merkezli alaycı bir üslûpla cevaplandırılırken, Mosis'in yaş durumu da ortaya konmaktadır.

Mektuptaki lafızların mânâsına bir söz söylenemeyeceği yolundaki cümle (...*Lâkin ma'ânîsî mâ-lâkelâm degül midür...*) kilise çanından tevhit ve iman sesi yani ezan, kırmızı yumurtadan da uçan tavuk ummak ile Mosis'in şiir ve inşâsından taze mânâlar beklemek arasında fark olmadığı (...*eger nâkûsdan nağme-yi imân u tevhid ve beyza-yı surhdan mâkiyân-ı perrân ümmîd olunursa bunuñ dağı şî'r ü inşâsından ma'nî-yi tâze me'müldür...*) şeklinde yorumlanmıştır.

Uzun satırlar külfetli, gösterişli lafız zinciri pek çok mânâyı birbirine bağlasa da bu mânâlar letafeti yansıtmak

hususunda nasipsiz görünmektedir (...zür-ı zencîr-i tekellüfile tavîle-yi sufûrî hayli ma'ânîyi rabṭ itse daḥî cilve-yi lefâfetden bîbehre görünür...) şeklinde bir yorum, İbrânî esaslarının ve Süryânî lisanının da konuşulduğu bir ağızda şiir ve inşânın, ister istemez kiliseye düşen, duygu ve düşünceleri altüst olmuş müslümanın durumuna geleceği (...mevrid-i uknüm-ı 'İbrî ve mevķıf-ı Süryânî ola gelmiş dehân u zebânda ıṣṫlâhât-ı şî'r ü inşâ 'aynı ile kâ'm nâkâm kelîsâya düşmüş ehl-i İslâm gibi perişân-ḫâl ü berhem-zede-bâl olacaḡın bilmez misin...) ifadeleriyle teyit edilmiştir. Bu cümleler Nâbî'nin şiir ve inşâyı ancak müslümanın diline ve kalemine yakıştırdığını göstermektedir.

Mosis'in mektubunun, devrin münşî ve şairlerinin inşâ ve şiirleri ile mukayese edilebilirliği, boy ölçüşebilirliği (...Münşiyân-ı zemân u şu'arâ-yı devrân şî'r ü inşâsı gibi muvâzeneye şâyân mîdur...) durumuna dâir soru, tecâhül-i ârifâne mahiyetindeki bu suâlin amacının herhâlde muhataplara sıkıntı vermek olduğu, burnunda azıcık irfan kokusu olan kişinin anber ile günlük ağacı tütsüsünü aynı kefeye koyamayacağı, Kumâme Kilisesi'nin kandili ve İlyâ'nın meşalesini güneşle karşılaştıramayacağı (...bu tecâhül-güne su'al ile maḡşûduñ bizi iḡzâb mîdur hiç meşâmında cüz'î râyiḫa-yı 'irfân olan 'anber ile günlüḡi terâzû-yı tesâvîde sencîde ider mi yâḫud şu'le-yi mihr-i cihân-tâba çerâḡ-ı İlyâ ve kandil-i Kumâmeyi muḡâbil 'add ider mî...) şeklinde cevaplandırılmıştır. Günlük ağacı kabuklarının kiliselerde tütsü olarak kullanılması âdetten sayılmıştır. Kumâme Kilisesi, Romalılar'ın Kudüs'te inşâ ettikleri, Yortu günlerinde diḡer hristiyanlarla birlikte Ermenilerin de toplandıkları

önemli bir kilisedir (Kılıç 2011: 112). İlyâ da hristiyan azizlerinden biridir.

Üstadın Mosis'in mektubunun edebî yönü, şiir ve inşâ üslûbu ile ilgili mizahî eleştirilerinden sonra, Mosis'in şiir ve inşâsının olgunlaşması için nasıl bir çare ve tedbire başvurulması gerektiḡi konusunda tavsiyeleri istenen (...'Acebâ bunuñ şî'r ü inşâsı puḡtelenmege ne maḡûle dârû-yı tedbîr mülâḫaza idersiz...) üstad, onun her şeyden önce şiir ve inşâ vadisinden el çekmesi gerektiḡini, kâfirlikle sıvanmış tabiatından zedelenmiş şiir ve inşâsının, kâfirliğinin soḡuk kokusundan arınmasına hiçbir tedbirin yetmeyeceḡini, öğrenmeye çalışmadan şairlikle meşhur olma arzu ve iddiasıyla diḡer hristiyanlardan farklı olma sevdasından vazgeçmeyecekse de şiir ve inşâsının biraz tatlılık kazanması için garip terkipli bir macunu kullanmasının zorunlu olduğunu (...evvelâ vâdî-yi şî'r ü inşâdan perḫîz cümleden aḡdem mühimmâtdur zîrâ her ne güne tedbîr olursa yine küfrendüd olan tabî'atdan ser-zede olmuş şî'r ü inşâ râyiḫa-yı bürüdet-i kâfirriyyeden mu'arrâ olmaḡ muḫâldür farzâ bermuḡtezâ-yı ḫâlif-i ta'arruf dâ'îye-yi şöhret-i şâ'iriyye ile sâ'ir-i tersâyândan imtiyâz sevdâsından geçmez ise bârî şî'r ü inşâsı nev'a ḫalâvet kesb itmegiçün bir ma'cün-ı ḡarîbû't-terķib isti'mâline zarûrî muḫtâcdur...) belirtir. Nâbî burada da, bir gayr-ı müslimin dilinde ve tabiatında şiir ve inşânın aslâ barınamayacağını vurgulamaktadır.

Yukarıdaki cümlelerden sonra üstad, Mosis'in şiir ve inşâsının biraz tatlılık kazanması için gereken macun terkiбинin tarifini vermektedir:

Heyâkil-i Seb'a'da eski patriklerin hazırladıkları aforoz nüshalarını ezip suyunu içtikten sonra haçını mezbaha köpeklerinin dışkısı ile dövüp üzerine

haç yapılan ud ağacı ve buhûr-ı Meryemden bir miktar ekleyip uzun gecede haç attıkları su ile mayalayıp Çanlı Kilise'nin tuvaletinden domuz boğazlı, köftehor kırk tane papazın dışkısını ekleyip yirmiyedi kadeh şarapla sarhoş olmuş köse kâfirin kusmuğunu karıştırıp Şemmâs ve Yuhannâ mezarlarında yanan kandil paçavralarının yağını alıp havarilerin eşeklerinin neslinden gelen dokuz eşiğin fişkısını Moskof kralının sidîği ile yoğurup Leh reisinin sidik kabında damıtıp Heykel-i Rûm çeşmesinin pis suyundan mayalanmış hamur şeklinde bölüp kendi iş yerindeki maddelerden bir miktar bûre tuzu, yirmi dirhem nişadır ve iki yüz dirhem kezzap ile ıslatıp yüz dirhem zımpara tozu ile bu birleşimi Kumâme Kilisesi'nde patrikler reisinin oğlunun sidik kabında Milâd gecesinde yanan odunların artıklarıyla kaynatıp Deyr-i Bahîrâ'da Yunan rahibin vakfettiği zeytinyağı küpünde saklayıp Paskalya gecesini yanan mum parçasıyla ağzını mühürledikten sonra (...*Heyâkil-i Seb'ada kudemâ-yı baîrikanuñ istihdâş itdükleri aforoz nüshaların ezüp şuyın içdükden sonra çelîpâsın gûh-ı seg-i sel-hâne ile berâber sahq idüp üzerine 'udu's-şalîb ve bahûr-ı Meryemden bir miqdâr izâfe idüp şeb-i yeldâda şalîb-endâz oldukları âb ile tahmîr idüp Çanlı Kelisânunñ âb-hânesinden kırk nefer kıssîs-i küfte-h'âr-ı hûk-girdârunñ fazlasın zamîme idüp ve yigirmi yedi çepel tolusundan ser-hoş olmuş emred kâfirünñ gâşeyânın qarışdurup Şemmâs ve Yuhannâ mezarlarında yanan kandil paçavraları dühnin alup Hâvâriyyunñ hımârınunñ neslinden qalmış toquz hımârunñ sergînin Moskov kıralınunñ bevli ile yoğurup Leh hatmanınunñ kârûresi içinde taqtîr idüp Heykel-i Rûm çeşmesinunñ çirk-âbından hamîr-i mâye*

şeklinde tarh idüp ve kendi kârgâhı eczâsından bir miqdâr bûre ve yigirmi dirhem nişâdur ve iki yüz dirhem tîz-âb ile ısladup yüz dirhem sumpâre ile bu mecmû'ı Kumâmede re'îs-i baîrika oğlnunñ âb-rîzi içinde şeb-i Milâdda yanan odun baîriyeyisiyle kaynadup Deyr-i Bahîrâda uskuf-ı Yunanunñ vaqf eylediği zeyt küpi içinde hıfz idüp Paşkalıya gicesi yanan mûm pâresiyile ağzın mührlüyüp...).

Üstad tarifi verdikten sonra bu macunun kullanım şekli ve –maksimum– yararını açıklamıştır:

Her Pazar gününde onar dirhem kullanmadıkça çöğür şairlerinden Âşık Vartan ile Mecnûnî'nin şiirlerindeki tatlılığa ulaşma ihtimali yoktur (...*her Bâzâr gününde onar dirhem isti'mâl itmedükçe erbâb-ı çöğürden 'Âşık Vartan ile Mecnûnî halâvetine vâsıl olmağ ihtimâli yoqdur...*).

Nâbî'ye göre kâfir olan Mosis'in aslında gerçek bir şair ve münşî olma ihtimali yoktur; zengin mizah dili ve inşâ üslûbuyla tarifini verdiği muhayyel ve mizahî macunun maksimum derecedeki yararı ise Mosis'in şiirini Ermeni çöğür şairlerinden Vartan ile Mecnûnî'nin şiir düzeyine yükseltmesidir. Dolayısıyla Nâbî'nin Âşık Vartan ile Âşık Mecnûnî'yi de hakiki şair saymadığı anlaşılmaktadır.

Nâbî macun tarifıyla ilgili bu bölümde Hristiyanlıkla ilgili uygulama ve âdetlere değinmiş, bazı özel şahıs ve yer isimlerini zikretmiştir. Hz. Muhammed'in çocukluk döneminde amcası Ebû Tâlib ile birlikte Şam'a gittikleri ticâret kervanının Busra beldesinde bir manastırın önünde konakladığı sırada, bazı işaretlerden hareketle Hz. Muhammed'in peygamber olacağını söyleyen kişi manastırın rahibi Bahîrâ'dır (Aynı manastırın sonraki

rahibi Nastûrâ'dan da yukarıda bahsedilmişti.). Nâbî'nin, Hz. Muhammed'in son peygamber olacağıın işaretini veren bu iki rahibin isimlerini zikretmesi de ayrıca muhatabına üstü örtülü bir mesaj olarak kabul edilebilir.

Nâbî yer isimlerinden Heyâkil-i Seb'a'yı, macun terkininin verildiği bu bölümde İmâm Câfer-i Sâdık'ın (ö.148/765) kimyâ, simyâ ve tılsımdan bahseden Heyâkilü'n-Nûr/Heyâkilü's-Seb'a eserini hatırlatacak şekilde, muhatabını da bu esere yönlendirme niyetiyle, tevriyeli kullanmış olabilir.

Muş civarında büyük bir Ermeni kilisesi olan Çanlı Kilise'ye dâir Seyâhatnâme'de tafsilâtlı bilgi veren Evliyâ Çelebi, bu kilisenin mûsikî geleneğini ve âşık edebiyatını ilgilendiren yönünü “*Ve nice müslim ve gayr-ı müslimler tanbûr ve çeng, santûr, nây, mûsikâr, kara düzen, ve çöğürü bu deyrdeki ziyâret mahalline koyup irtesi gün sazını ele alup üstâdâne bir fasl iderler ki gûyâ fasl-ı Hüseyin Baykaradur. Ekseriyâ tâ'ifeleri şâ'ir-i mâhir olup bu 'ilm-i şî'r bize Çanlı Kiliseden virildi sevâsında bulunurlar.*” (1314: 230) sözleriyle açıklamıştır. Bu kiliseyi, aynı bölgede bulunmasından dolayı, Mosis'in de ziyaret etmiş olabileceğini düşünen Nâbî, Evliyâ Çelebi'nin vermiş olduğu bu mâlûmata da zımnen atıfta bulunmuştur.

Mektupta geçen diyalogun bir muhabbetnâme ile Mosis'e bildirilmesi için izin istendiğinde (...*izn-i şerîfünûz ile bu ta'birâtı bir mektûb-ı mahabbet ile kendiyeye i'lâm idelüm mi...*) üstad, böyle bir mektubu ona göndermek ile yarasa gözleriyle güneşi seyretme teklifinde bulunmak arasında bir fark olmadığını (...*bu mektûbı aña irsâl itmek 'aynı ile şeb-pereye teklîf-i temâşâ-yı hürşîd itmekden farkı yokdur...*) belirterek

Mosis'in hakikatleri görmezden, duymazdan geleceğini ifade etmiştir.

Mosis'ten gelen mektubun dil ve üslûbu üzerine kaleme alınmış bu cevabî mektupta onun şiirine dâir tenkitlerin de yer alması, Nâbî'nin Mosis'in şiirine aşına olduğunu göstermekle birlikte, Mosis'in, mektubunun mensur kısımları arasına kendi şiirlerinden yerleştirmiş olabileceği veya mektubuyla birlikte şiirlerinden örnekler göndermiş olabileceği ihtimallerini de akla getirmektedir.

Mektubunun sonunda amacının şaire yakışır bir şekilde şakalaşmak olduğunu, muhatabının da şakadan anlayacağını bildiren Nâbî, bu kadar şakayı Mosis'in iftihâr etmesi için yaptığını söylerken aslında tefahhurun zirvesine çıkmıştır.

d. Mektubun Dil ve Üslûbu

Kinâye, târiz, istidrak gibi mizahî ifade yollarının yanında (Mengi 2000), teşbih, istiâre, telmih, hüs-n-i tâlil, tevriye gibi beyan ve bedî unsurları da – muhtevaya dâir bölümde değinildiği gibi– mektubun mizah dili ve üslûbunun oluşturulmasında fonksiyonel olarak kullanılmıştır.

Mektup başından sonuna kadar “muktezâ-yı makâm”a uygun olarak muhatap Mosis'in mesleği ile mensubu olduğu etnik ve dinî kültürün unsurlarıyla örülmüştür. Bu unsurlar alay konusu edilmemiş, sadece muhataba yöneltilen latife ve ince alay amaçlı hezel ve mizah oklarının ustaca süslenmesinde kullanılmıştır.

Nâbî mektubun çeşitli bölümlerinde “*akik-pâre, bûre, dest-sâhte-yi zergerâne, hakkâk, heykel, hurde, kâlb, kıvâm, kurâza, levh-i murassa'-kâr-ı minâ-nakş, mîzâb, mühr, mühr-ken, nakkâş, nigîndân, nigîn-fersâ, nişâdır, pûte, sayrafi-yi cevher-şinâs, sebîke,*

sîmîn, sûretger, sümpâre, taktîr, tîz-âb, zerger, zerrîn” kelime ve terkiplerini kullanarak oluşturduğu mizahî inşâ cümlelerinde Mosis’in meslek ve sanatı ile ilgili zengin bir tenâsüp evreni kurmuştur.

Mektup, Hristiyanlıkla ilgili Osmanlı Türkçesi’nde yer alan kelime kadrosunun önemli bir kısmını ihtiva etmektedir. Kelimelerin Arapça, Farsça eş anlamlıları ile mecâz-ı mürsel yoluyla oluşturulmuş aynı anlamda yeni kelime ve terkipler kullanılmış, bu yolla ifade alanı zenginleştirilmiştir. Hristiyanların ibadet yeri anlamında “*kelîsâ, deyr, bî’a, savma’a, sanem-hâne* (put, heykel, ikon evi), *salîb-kede* (haç evi)”, hristiyan din adamları ile ilgili “*kıssîs, uskuf, batârîka, piskopos*”, haç anlamında da “*salîb, çelîpâ*” kelime ve terkipleri kullanılmıştır. Mektupta hristiyan dünyasında önem taşıyan “*Îsâ, Meryem, İlyâ, Yuhannâ, Şemmâs, Batlamyus, Bahîrâ, Nastûrâ, Havâriyyûn*” gibi şahıs ve topluluk, “*Kumâme Kilisesi, Deyr-i Bahîrâ, Deyr-i Nastûrâ, Çanlı Kilise, Heyâkil-i Seb’a, Heykel-i Rûm*” gibi mekânlar ile “*Mîlâd, Paskalya*” yortuları da yerlerini almıştır.

Hristiyanlık geleneklerinden de izler taşıyan mektubun mizahî muhteva örgüsü içinde “afroz etme, günlük ağacından tütsü yapma, hristiyan azizlerin mezarlarında kandil yakma, hristiyan din adamlarının zünnar takması, kilisede biblo ve heykel bulundurulması, kilisede erganun/org çalınması, kilisede mum yakılması, suya haç atma, yortularda kilisenin avlusunda toplanma” gibi uygulama ve âdetlere atıflarda bulunulmuştur.

Hristiyanlık dünyasının dışından “*gûsâle-yi Sâmîrî, uknûm-ı ‘İbrî*” gibi Yahûdîlik, “*berehmen*” gibi kadim Hint-İran (Brahmanizm) geleneklerine işaret

eden kelime ve terkipler ihtiyaç duyulan noktalarda yer almıştır.

Mektubun giriş bölümünde “mektuba koku sürülmesi (*râyihası*), mektubun kese içine konması (*kîse-yi atlas-ı felek-fâmî*), mektup kesesinin mumla mühürlenmesi (*mûm-ı mûhri*), mektubu güvercin kanathı, hızlı postacının getirmesi (*haber-ber-i berîd-i sebûk-seyr-i kebûter-per birle*), kıvrılıp dürülmüş mektup kâğıdının işaret ve orta parmağın makas hareketiyle düzeltilmesi (*mıkrâz-ı enâmil ile pîç ü hamına gûşâd virildükde*)” gibi günlük hayatta mektuplaşma usullerine temas edilmiştir.

Nâbî, mektubun asıl bölümünü teşkil eden “dedim-dedi”li diyalogları bağlarken üstadın konuşmalarını vermeden önce jest ve mimiklerini ara söz mahiyetindeki “şaşkınlık içinde garipseyen ağzının hokka gibi dudaklarını parmağıyla mühürleyerek (*hokka-yı dehen-i istiğrâbın hâtem-i engûst-i ta’accüb iderek*), iki kat şaşkınlık içinde (*ta’accüb-i dü-bâlâ ile*), alaycı bir şekilde başını sallayarak (*ser-cünbânî-yi istîhzâ ile*), durmadan (*bîtevaqquf*), tebessüm ederek (*tebessüm-künân*), gülerken (*hande-künân*), şaşırana özgü kakhaha atıp (*kakhaha-yı müte’accibâneye gûşâd virüp*)” ifadeleriyle aktarıp bu yolla üslûbuna canlılık katmıştır.

e. Sonuç

Mektubun muhteva, dil ve üslûbunun incelenmesinin sonucunda üstad Nâbî’nin genç yaştaki Hakkî Mosis’in şiir ve nesrini nükteli bir şekilde alaya aldığı, mâsumâne şakalaşma kisvesi altında muhabatının şairlik ve nâsirlik yönünü hor gördüğü, âdetâ ona haddini bildirmek istediği ortaya çıkmıştır. Bu özelliğiyle mizah üst başlığı altında hezlî üslûbunun karakteristik bir örneği olan bu mektup

Nâbî'nin edebî kudretinin ve mizahî karakterinin boyutlarını göstermesi, ayrıca geleneği çok iyi bilen, üstad bir dîvân şairinin hem gayr-ı müslim şairlere hem de saz şairlerine bakış tarzı hakkında, değerlendirilmesi gereken poetik bazı veriler ihtiva etmesi bakımından önemli bir metin sayılabilir.

f. Metin

Mektubun metni hazırlanırken müstensih hataları ve imlâ müşkilllerinden kaynaklanan okuma problemleri şu on nüshanın mukayese ve tenkidıyla bertaraf edilmeye çalışılmıştır:

Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 1273/4, vr. 139b-141a (R); Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 2174, vr. 87a-88b (K); Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 3325, vr. 156b-159b (E); Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No: 4127, vr. 78a-79b (F); Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, No: 1000, vr. 152b-155b (A); Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, No: 1204, vr. 166b-169a (H); Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir, No: 598, vr. 138a-140b (İ); Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Zeki Pakalın, No: 43, vr. 102a-103b (M); Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, No: 2791, vr. 107b-109b (S); Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman, No: 202, vr. 161a-164b (T).

Erzenü'r-Rümda säkin Hakkâk Mosis-i Ermenî şâir tarafından gelen mektûba cevâbdur¹

Naqqâş-ı şanem-hâne-yi heves-ârâyî hakkâk-i nigîn-fersâ-yı suhan-pîrâyî şüretger-i şalîb-kede-yi fuzülî zunnâr-perest-i meftûl-i nâkabülî ser-âmed-i zergerân-ı şan'at-güzâr engüşt-nümâ-yi mühr-kenân-ı turfe-nigâr dostumuz Mosis *yesserellâhu lehu'l-İslâmi ve'l-İmân²* uñ dükkânçe-yi isti'dâd u püte-yi kâbiliyyetine sebîke-yi saht-ķıvâm-ı

muḥâtabât-ı zerrîn ve ḳurâza-yı tünd-fercâm-ı ta'birât-ı sîmîn mîzâb-ı tîz-âb-rîz-i kalem-den midâd-ı fûrûzende-yi nefes-i vâ-pesîn-i âteşin ile bu ḳalîb üzre ifrâḡ u icrâ olunur ki 'aḳîḳ-pâre-yi peyâm-ı 'âfiyetlerine her nigîndân-ı sâmi'a âmâde iken nâḡâh vesâṭat-ı dellâl-i murâd-engîz ḡaber-ber-i berîd-i sebûk-seyr-i kebûter-per birle mektûb-ı serbemühr-i dil-âşûbları ki nümüne-yi şem'-i kelîsâ-fürûz-ı Naşârâdur reside olduḡda kîse-yi atlas-ı felek-fâmî ḡüyâ rişte-yi Meryem ve süzen-i 'îsâ ile düḡte ve mûm-ı mühri nefes-i germ-i Mesîḡâ ile efrûḡte idi mîḳrâz-ı enâmil ile pîç ü ḡamına ḡüşâd virildüḡde *evvelâ büy-ı küfr mâyed³* râyîḡası meşâmm-ı ḡuẓzârî hem-ḡâl-i kelîsâ-yı kündür-âlûd itdüḡden şoñra derecât-ı nerdbân-ı şikenberşiken üzre şaff-beste-yi tertîb olan kârvân-ı ḡubâr-endüḡ suṡûrından istikşâf-ı bevâ'îş-i aḡvâl olunduḡda beyân-ı cevâb-ı şâfiden 'aczleri nümâyân olup ḡvâce-yi benderḡâh-ı 'irfân ve 'allâme-yi kütüb-ḡâne-yi dâniş ü bürhân ya'nî ḡired-i ḡurde-dân cenâbına ilticâ ve dest-sâḡte-yi zergerâneleri olan levḡ-i muraşşa'-kâr-ı mînâ-naḡş-ı her-heft-nümâ şayraff-yi cevher-şinâs-ı kıymet-fermâlarına 'arz u inhâ olunduḡda ḡoḡḡa-yı dehen-i istiḡrâbın ḡâtem-i engüşt-i ta'accüb iderek subḡhânallâḡ ne münâsebeti var *lafz-ı İncîl kucâ ma'nî-yi eş'âr kucâ⁴* ḡiç bu âna dek bî'a-yı pişḡoposî ve şavma'a-yı Baṡlamyusî kârgâḡlarında eş'âr-ı Şâ'ib ü 'Urfî nuḡşını mutazammın bu ḡüne bir metâ'-ı ḡarîbü'n-nesîc zuhûrî ḡaṡfâ endâze-zede-yi sâmi'a-yı taḡmîn ü ḡıyâs olduḡı yoḡdur didiler. Şaḡife-yi sîm-ḡüne-yi varaḡ üzre sevâd-ı kalem-kârî menzilesinde rûsûm-ı ḡaṡṡ-ı girih-gîr-i hakkâkânesine ne buyurursuz didüm ta'accüb-i dü-bâlâ ile nehâr-ı 'îd-i şalîbde sâḡa-yı deyrde müctemî' olmuş şufûf-ı Naşârâdan farḡı yoḡdur didi. Hele

hendese-yi cevâhir-i hürûfi inkâr olunmaz didüm ser-cünbânî-yi istihzâ ile Hâkânî-yi Şîrvânîniñ *felek kec-revterest ezhaft-ı tersâ*⁵ mışra'ın niçe eydelüm her şatrı silsile-yi a'nâk-ı enzâr iken işbât-ı tenâsüb ü hemvârî katı müşkildür didi. Yâ kelimât-ı münşiyâne ve ta'bîrât-ı belîgânesine söz nedür didüm tebessüm-künân her kelime-yi siyeh-rüyı bir berehmen-i bornüs-püş gibi zevâyâ-yı riyâzat-kede-yi sufûrda serbezânü-yı inzivâ kendi zu'mınca güyâ 'âlem-i ma'nâ cânibine çeşm-güşâ-yı süveydâ olmuşlardur didi. Yâ nizâm-ı sufûr-ı memdüdesine ne diyelüm didüm bîtevaşkuf erğanün-ı mehîbü's-şadâ-yı Deyr-i Nasfûrâ kendisidür didi. Midâd-ı zulmet-nihâdî haylice berrâk degül midür didüm sergîn-i har-ı 'îsâ ve şâşe-yi gûsâle-yi Sâmirî ve gil-i Ermeniden mürekkeb oldığı cây-ı nokta-yı iştibâh degüldür didi. Her ne ise böyle bir tersâ-zâde-yi tâze-sâlde vâdî-yi şî'r ü inşâya bu güne tekâpûsı sezâ-yı taşsin ü âferîn degül midür didüm ne 'aceb hâlün vardır *şükûfe-yi gülhan hadrâ-yı dimeñ*⁶ çarb-ı meşelinün ma'nâsı beyne'n-nâs mensî olmamak için güyâ zühür itmiş bir nûşha-yı ğarîbedür egerçi mîve-yi eş'ârî nev'â nîm-hâm ve nevâle-yi inşâsı bir miqdâr nâpuhte vü nâtemâmdur. Lâkin ma'ânîsi mâ-lâkelâm degül midür didüm behey yâd-gâr eger nâkûsdan nağme-yi îmân u tevhîd ve beyza-yı surhdan mâkiyân-ı perrân ümmîd olunrsa bunuñ dañı şî'r ü inşâsından ma'nî-yi tâze me'müldür didi. Ne ğarîbdür ki zür-ı zencîr-i tekellüfile tavîle-yi sufûrî hayli ma'ânîyi rabt itse dañı cilve-yi lâtafetden bîbehre görünür didüm hânde-künân be cânüm mevrîd-i uqnûm-ı 'İbrî ve mevķîf-ı Süryânî ola gelmiş dehân u zebânda ıştîlâhât-ı şî'r ü inşâ 'aynı ile kâm nâkâm kelîsâya düşmiş ehl-i İslâm gibi perîşân-hâl ü berhem-zede-bâl olacağm bilmez

misin didi. Münşiyân-ı zemân u şu'arâ-yı devrân şî'r ü inşâsı gibi muvâzeneye şâyân mıdur didüm kaħkaħa-yı müte'accibâneye güşâd virüp behey yâd-gâr bu tecâhül-güne su'al ile maķşûduñ bizi iğzâb mıdur hiç meşâmında cüz'î râyiħa-yı 'îrfân olan 'anber ile günlüğü terâzû-yı tesâvîde sencîde ider mi yâhud şu'le-yi mihr-i cihân-tâba çerâğ-ı İlyâ ve kândîl-i Kûmâmeyi muķâbil 'add ider mi didi. 'Acebâ bunuñ şî'r ü inşâsı puħtelenmege ne maķûle dârû-yı tedbîr mülâhaza idersiz didüm hânde-künân didi ki evvelâ vâdî-yi şî'r ü inşâdan perhîz cümleden aķdem mühimmâtdur zîrâ her ne güne tedbîr olmsa yine küfr-endüd olan ta'bî'atdan ser-zede olmuş şî'r ü inşâ râyiħa-yı bürüdet-i kâfirîyyeden mu'arrâ olmaķ muħâldür farzâ bermuķtezâ-yı hâlîf-i ta'arrûf dâ'îye-yi şöhret-i şâ'irîyye ile sâ'ir-i tersâyândan imtiyâz sevdâsından geçmez ise bârî şî'r ü inşâsı nev'â hâlâvet kesb itmegiçün bir ma'cûn-ı ğarîbü't-terķîb isti'mâline zarûrî muħtâcdur didi. Eczâ-yı terķîbden pürsân olunduķda Heyâkil-i Seb'ada ķudemâ-yı bařarıķanuñ istiħdâş itdüķleri aforoz nûşhaların ezüp şuyım içdüķden soñra çelîpâsın güh-ı seg-i sel-hâne ile berâber saħķ idüp üzerine 'üdu's-şalîb ve baħûr-ı Meryemden bir miqdâr izâfe idüp şeb-i yeldâda şalîb-endâz olduķları âb ile taħmîr idüp Çanlı Kelîsânunñ âb-hânesinden kırķ nefer kıssîs-i kûfte-h'âr-ı hûk-girdârunñ fazlasın zamîme idüp ve yigirmi yedi çepel tolusından ser-hoş olmuş emred kâfirünñ ğaşeyânın karışdurup Şemmâs ve Yuħannâ mezârlarında yanan kândîl paçavraları dühnin alup Hâvârîyyün hımârnuñ neslinden ķalmış toķuz hımârunñ sergînin Mosķov kıralınuñ bevli ile yoğurup Leh hařmanınuñ kârüresi içinde taķtîr idüp Heykel-i Rûm çeşmesinün çirk-âbından hãmîr-i mâye şeklinde tarħ idüp ve kendi

kârgâhı eczâsından bir miqdâr büre ve yigirmi dirhem nişâdur ve iki yüz dirhem tîz-âb ile işladup yüz dirhem sümpâre ile bu mecmû'ı Kûmâmede re'îs-i baîrîka oğlunuñ âb-rizi içinde şeb-i Mîlâdda yanan odun bakıyyesiyile kaynadup Deyr-i Bahîrâda uskuf-ı Yunanuñ vaqf eylediği zeyt küpi içinde hıfz idüp Paşkalıya gicesi yanan mûm pâresiyile ağzın mührleyüp her Bâzâr gününde onar dirhem istî'mâl itmedükçe erbâb-ı çögürden 'Âşık Varşan ile Mecnûnî hâlâvetine vâşıl olmağ ihtimâli yoğdur. Yâ izz-i şerîfünüz ile bu ta'birâtı bir mektûb-ı mağabbet ile kendüye i'flâm idelüm mi didüm bu mektûbı aña irsâl itmek 'aynı ile şeb-pereye teklîf-i temâşâ-yı hürşîd itmekden farkı yoğdur didi. Mağşûd laîfe-yi şâ'irânedür ve qadr-i laîfeyi yine siz bilürsüz ve size ser-mâye-yi iftihâr olmağ üze mülâhaza olunup bu mertebe laîfeye irhâ-yı 'inân olındı. Bunuñ için hâtır-mânde olmayasız. Mektûbuñuzda her kime irsâl-i selâm itdiñüz ise muhâlif-i dîn olmağın kabûlünde tereddüd itmişlerdür ammâ yine taşsîn ü âferînleri kemâldedür. *Kalem İncâ resîd ve ser bi'şkeste*.⁷

NOTLAR

¹ Arz-ı Rûmî Mosis nâm Naşrânînün müteşâ'irâne vâdî-yi inşâda Nâbî Efendiye irsâl eylediği mektûbunuñ cevâbıdır R, E, A / Arz-ı Rûm Mosis nâm Naşrânîyedür İ / Erzenü'r-Rûmda Hakkâk Mosis-i Ermenî şâ'ir tarafından gelen mektûbuñ cevâbıdır hezl-güne M / Arz-ı Rûmî Mosis nâm Naşrânînün müteşâ'irâne Nâbiye irsâl eylediği mektûbuñ cevâbıdır S / Arz-ı Rûmî Mosis nâm Naşrânînün müteşâ'irâne vâdî-yi inşâda Nâbî Efendiye irsâl eylediği mektûbuñ cevâbı taşrîrdür T / Erzenü'r-Rûmda sâkin Hakkâk Mosis-i Ermenî şâ'ir tarafından gelen mektûbuñ cevâbıdır ki beyân olunur K, H

² Allah onun müslüman ve mümin olmasını kolaylaştırın.

³ Evvelâ küfür kokusu geliyor.

⁴ İncil'in lafzı nerede, şiirlerin mânâsı nerede.

⁵ Felek, hristiyanın hattından daha eğri gidişlidir.

⁶ Külhan gülü, orta malı.

⁷ Kalem buraya kadar ulaştı ve ucu kesildi.

KAYNAKÇA

Bayrak, Mehmet. *Alevî-Bektaşî Edebiyatında Ermeni Aşıkları (Aşuğlar)*. Ankara: Özge Yayınları, 2005.

Dağlar, Abdülkadir. "Nâbî'nin Mizahî Bir Mektup Şerhi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 18/1 (2011): 195-222.

Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş. *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi 3*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314.

Gültekin, Hasan. "Türk Edebiyatında İnşâ: Tarihi Gelişim-Kuram-Sözlük ve Metin". Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2007.

Haksever, Halil İbrahim. "Nabi Münşeatinde Mizahi İfadeler ve Rami Paşaya Yazdığı Mizahi Mektup". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/2 (2011): 33-38.

Kaplan, Mahmut. "Nâbî'nin Mizah Anlayışı". *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu 27-28 Mayıs 2008 (Bildiriler)*. İstanbul: Beykoz Belediyesi Yayınları, 2008 (279-288).

Kılıç, Davut. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ermeniler ve Kutsal Mekânları". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/2 (2011): 99-116.

Kortantamer, Tunca. "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi". *Temmuzda Kar Satmak -Örnekleriyle Geçmişten Günümüze Türk Mizahı-*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007 (3-49) [*Türkler 11*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002 (605-621)].

Köprülü, Fuad. "Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerinde Te'sirleri". *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: TTK Yayınları, 1999 (239-269) [*Edebiyat Fakültesi Mecmuası* II/1 (Mart 1338/1922): 1-30].

Köprülü, M. Fuad. *Saz Şairleri I-V*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Levend, Ağâh Sırrı. "Divan Edebiyatında Gülmece ve Yergi (hezl ve hecv)". *TDAY-Belleten 1970*. Ankara: TDK Yayınları, 1989 (37-45).

Mengi, Mine. "Divan Şiirinde Yergi Amaçlı Söz Sanatları". *Divan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000 (81-90).

Türkmen, Fikret. *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1992.

Ün, Cumhur. "Nâbî'nin Bir Latifesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (2008): 241-258.